

С. В. Субота

Київський національний лінгвістичний університет, Україна

e-mail: serhey.subota@knlu.edu.ua

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1496-1681>

ВАРІАТИВНІСТЬ ФОНЕМНОЇ СТРУКТУРИ КОРЕНЯ В ДАВНЬОІСЛАНДСЬКІЙ МОВІ (НА МАТЕРІАЛІ ЛЕКСИКОГРАФІЧНИХ ДЖЕРЕЛ)

Abstract

The article focuses on the peculiarities of variation in the phonemic structure of root morphemes in Old Icelandic. The present study is based on 652 root morphemes selected through mechanical sampling from an Old Icelandic dictionary containing lexical units of the classical variety of Old Norse, the language of the 12th–13th centuries Icelandic sagas. Employing quantitative analysis, the research investigates the distribution of root morphemes by number of variants, calculates the average number of variants per root, and identifies the main types of phonemic variation. The article outlines the main phonological processes responsible for modifications of the phonemic structure of the root morpheme and determines the role of each in phonemic root variation in Old Icelandic.

The analysis reveals that a root morpheme could exhibit between one and six variants during the period under study. The identified variants are unevenly distributed across roots: most root morphemes exhibiting phonemic variation possess two or three variants, with an average of 1.22 variants per root. Root morphemes represented by four or more variants do not exhibit types of variation regularly attested in more than two cases. Therefore, as the number of variants per root increases, the possibility of identifying similar types of variation decreases significantly. Phonemic variation of vowels in root morphemes occurs much more frequently than that of consonants, while variation in long vowels is attested in far fewer roots than in short vowels.

The primary cause of vocalic variation was umlaut, which occurred as early as the Old Norse period; however, regular phonemic alternations caused by i- and u-umlaut continued to function in Old Icelandic as morphophonological alternations with and without umlauted vowels. These alternations served several specific functions, accompanying the formation of suffixal formations, compound nouns and adjectives, case forms, and verb forms.

Keywords: Old Icelandic language, phonemic structure, root morpheme, variability, types of variation, i-umlaut, u-umlaut.

Анотація

Статтю присвячено дослідженню особливостей варіювання фонемної структури кореневої морфеми в давньоісландській мові. Матеріалом дослідження слугували 652 кореневі морфеми, відібрані шляхом механічної вибірки з давньоісландського словника, що містив лексичні одиниці класичного варіанту давньоскандинавської мови, якою були написані ісландські саги XII–XIII ст. За допомогою кількісного аналізу проаналізовано розподіл корневих морфем за кількістю варіантів, визначено середню кількість варіантів одного кореня, виявлені основні типи фонемної варіативності. Описано основні фонологічні процеси, які викликають модифікації фонемної структури кореневої морфеми, а також визначено роль кожного з них у процесі варіювання кореня на фонемному рівні в давньоісландській мові.

Аналіз словника давньоісландської мови виявив, що коренева морфема могла мати в досліджуваній період від одного до шести варіантів. Виявлені варіанти розподіляються серед загальної кількості коренів нерівномірно: переважна більшість корневих морфем, в яких було зафіксовано варіювання фонемної структури, мали два або три варіанти. Середня кількість варіантів кореня становить 1,22. Кореневі морфеми, представлені чотирма та більше варіантами, не виявляють типів варіативності, які регулярно відтворюються в більш ніж двох прикладах,

що дозволяє стверджувати, що разом зі зростанням кількості варіантів одного кореня, істотно зменшуються можливості виокремити подібні типи варіантності. Фонемне варіювання голосних у кореневих морфемах трапляється значно частіше, ніж варіювання приголосних, при цьому варіювання довгих голосних засвідчене значно меншою кількістю коренів, ніж коротких. Основною причиною вокалічного варіювання став умлаут, що відбувся ще в праскандинавський період, однак регулярні фонематичні чергування, які були викликані палатальним та веллярним умлаутом, продовжували функціонувати в давньоісландській як морфонологічні альтернативи з умлаутним голосним і без нього, що виконували низку специфічних функцій: супроводжували побудову суфіксальних утворень, складних іменників і прикметників, відмінкових форм або форм дієслова.

Ключові слова: давньоісландська мова, фонемна структура, коренева морфема, варіативність, типи варіантності, палатальний умлаут, веллярний умлаут.

Вступ. Проблема варіативності різних мовних одиниць є однією з найбільш актуальних і водночас найскладніших у сучасній лінгвістиці, оскільки вона розкриває фундаментальні властивості мови і безпосередньо пов'язана з тим, як мова існує, функціонує і розвивається. Варіативність торкається ключового питання лінгвістики: як поєднати системність мови з її реальною, змінною мовленнєвою реалізацією. Ця проблема відображає саму онтологічну природу мови, адже, як відомо, мова є не статичною незмінною системою, а динамічною сутністю, що активно розвивається, – відповідно всі мовні одиниці реалізуються в мовленні в різноманітті варіантів, зумовлених фонетичними, морфологічними, морфонологічними, діалектними, стилістичними й іншими чинниками, тому варіативність доцільно розглядати не як периферійне явище, а як спосіб функціонування мовної норми.

Пріоритетне місце серед досліджень, присвячених аналізу цієї проблеми, займають дослідження варіативності складів (Terajima, 1998; Duanmu, 2008; Hayes & Wilson, 2008; Hermes et al., 2017; Nasibuan et al., 2023) і слів (Gimson, 1969; Дацька, 2007; Верещак, 2008; Танчинець, 2011; Pavlík, 2011; Парашук, 2014; Parashchuk, 2019; Momreán, 2019). Фонологічних досліджень, присвячених вивченню варіативності фонемної структури морфем, значно менше (Nevins, 2011; Субота, 2012; van de Vijver & Tomaschek, 2021), а на матеріалі давньоісландської мови їх практично немає, тому це дослідження є перспективним і актуальним.

Об'єктом цього дослідження є фонемна структура кореневої морфеми в давньоісландській мові, предметом – варіювання фонемної структури кореня в давньоісландській мові як результат дії фонологічного та морфонологічного чинників.

Мета статті – аналіз варіативності фонемної структури кореня в давньоісландській мові. Поставлена мета передбачає розв'язання таких **завдань**:

- 1) проаналізувати розподіл кореневих морфем за кількістю варіантів;
- 2) вирахувати середню кількість варіантів одного кореня;
- 3) виокремити основні типи варіантності коренів;
- 4) виявити основні фактори, які викликають варіювання фонемної структури кореня в давньоісландській мові.

Основними термінологічними одиницями цього дослідження є *фонемна структура*, під якою ми розуміємо спосіб організації одиниць вищих мовних рівнів (у нашому випадку – кореневих морфем) на фонемному рівні, і *варіативність*, що розглядається як ознака фонемної структури, яка передбачає чергування голосних або приголосних у складі кореня, що не порушує його лексичного значення і призводить до появи *варіантів*, тобто двох або більше форм кореневої морфеми, обумовлених фонологічними та морфонологічними чинниками, ці форми вживаються паралельно в писемних пам'ятках досліджуваного періоду (XII–XV ст.) та відображені в словнику давньоісландської мови.

Варто зазначити, що термін *варіативність* інколи вживають синонімічно щодо термінів *варіантність* і *варіювання* (Попов, 2015, с. 40), оскільки вони належать до однієї поняттєвої сфери, позначаючи різні аспекти мовної змінності (Титаренко, & Ящук, 2022, с. 116), але в сучасному мовознавстві ці терміни потрібно чітко розмежовувати. Термін *варіативність* вживається для позначення здатності мовних одиниць до *варіювання*, що є виявом процесу мовного розвитку (Чередниченко, 2000, с. 7). Термін *варіювання* можна визначити як процес співіснування формальних модифікацій однієї семантичної тотожності, а *варіантність* – як існування двох або більше альтернативних реалізацій тієї самої базової лінгвістичної одиниці в тому самому лінгвістичному середовищі, розподіл цих реалізацій, ймовірно, обумовлений лінгвістичними та соціальними факторами (Gu, 2007, с. 8). Простіше кажучи, варіативність – це здатність мовної одиниці до множинності форм, варіантність – наявність у неї двох або більше варіантів, а варіювання – це процес її функціонування.

У цій роботі виходимо з того, що у варіантах однієї кореневої морфеми відбувається чергування різних фонем, а, відповідно, всі звукові чергування у складі кореня, проаналізовані в нашому дослідженні, трактуються як фонемні. У межах дослідження розглянуто три типи варіантності: вокалічний, консонатний і вокалічно-консонантний.

Матеріал та методологія проведення дослідження. У цій роботі було використано кількісний аналіз із застосуванням механічної вибірки для відбору матеріалу дослідження, проаналізовано кожну двадцятку сторінку словника давньоісландської мови (COID). Слова, які потрапили до досліджуваного масиву (всього понад 2030 лексичних одиниць), поділялися на морфеми, враховуючи структурні співвідношення, які характеризували мовну систему давньоісландської мови в XII–XV ст. У результаті морфемної сегментації було виокремлено 652 кореневі морфеми, які слугували матеріалом цього дослідження.

Для підвищення репрезентативності механічної вибірки досліджуваній масив було доповнено варіантами коренів, які були розміщені на інших сторінках. Слід зазначити, що розширення вибірки було зумовлене об'єктивною необхідністю виявлення типів варіантності, спричинених фонологічним і морфонологічним чинниками. Очевидно, що виявлення чинників, які зумовлюють формування низки фонемних структур – варіантів одного кореня, істотно ускладнюється без залучення інших варіантів цього кореня. Водночас необхідно підкреслити, що йдеться не про розширення інвентарю корневих морфем давньоісландської мови, отриманого в результаті механічної вибірки, і не про порушення її процедур, а про додаткове залучення до аналізу інших варіантів уже відібраних коренів, зафіксованих на інших сторінках словника, оскільки в словникових статтях, які охоплювала вибірка, містилися посилання на розміщені на інших сторінках варіанти цих самих коренів.

Тому при демонстрації ілюстративного матеріалу, прикладів варіантів фонемної структури корневих морфем, застосовано такий спосіб запису посилань: сторінки, що не ввійшли до вибірки, але містили варіанти коренів, на які посилалися словникові статті з проаналізованих сторінок, позначалися додатково в дужках номером сторінки вибірки, де посилання на відповідний варіант кореня було зафіксовано, наприклад, *á-ván /va:n/ слабке очікування* (COID, р. 39 (40)). У дужках після запису лексичної одиниці вказувалася фонемна транскрипція кореня.

Виклад та обговорення основного матеріалу. Кореневі морфеми давньоісландської мови, отримані в результаті механічної вибірки, ми розподілили за кількістю варіантів. На основі цього було складено таблицю (табл. 1) та діаграму (рис. 1), що наочно ілюструють розподіл варіативності корневих морфем у межах досліджуваного масиву, де X_i позначає кількість варіантів, а N_i – частоту кожного з них.

Таблиця 1

Розподіл кількості варіантів коренів у давньоісландській мові

X_i	N_i	$X_i N_i$
1	548	548
2	78	156
3	17	51
4	5	20
5	3	15
6	1	6
Σ	652	796

Примітка:

X_i – кількість варіантів;

N_i – частота коренів з такою кількістю варіантів.

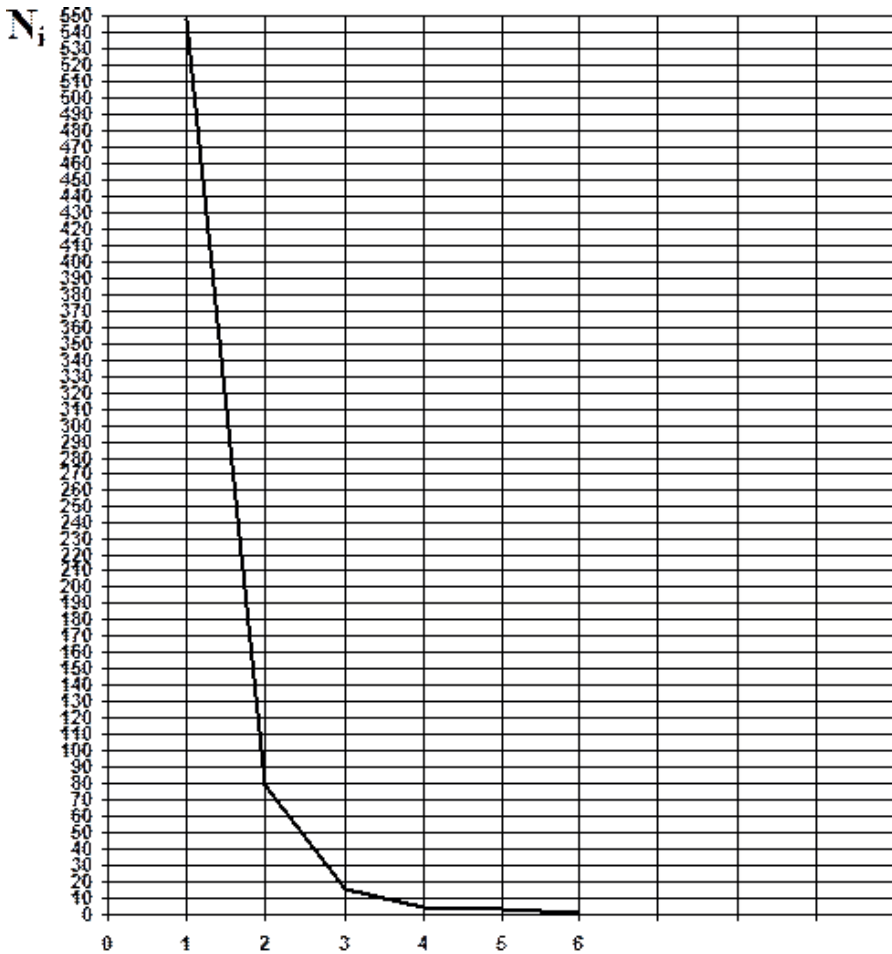

Рис. 1. Полігон розподілу коренів за кількістю варіантів у давньоісландській мові

Графічне зображення розподілу давньоісландських коренів за кількістю варіантів є асиметричним і різко спадаючим. Крива характеризується високою концентрацією кореневих морфем з мінімальною кількістю варіантів, що відображено максимальною частотою варіантів (N_i) при найменшій кількості варіантів коренів (X_i). Із зростанням кількості варіантів кореня спостерігається стрімке зменшення частоти кореневих морфем.

Як свідчить матеріал дослідження, найменша кількість варіантів у досліджуваному масиві – один, тобто коренева морфема представлена лише одним варіантом, наприклад, дісл. *armr* /arm/ *рука* (COID, р. 20), а найбільша – шість, тобто в межах досліджуваного масиву зафіксовано шість варіантів одного кореня, наприклад, дісл. *hjálpr* /hja:lp/, *hjölpr* /hjølp/ *допомога*, *hjálpra* (halp /halp/, *hjalpr* /hjalp/ *hulpum* /hulp/, *hólrinn* /ho:lp/) *допомагати* (COID, р. 200). Якою ж є середня кількість варіантів коренів у досліджуваному масиві?

Середньоарифметичне всіх абсолютних частот коренів з різною кількістю варіантів, тобто середню кількість варіантів кореня в давньоісландській мові (\bar{x}), вираховуємо за формулою:

$$\bar{x} = \frac{\sum x_i N_i}{\sum N_i}$$

$$\bar{x} = \frac{796}{652} = 1,2$$

Таким чином, середня кількість варіантів кореневої морфемі в давньоісландській – 1,22.

Розподіливши кореневі морфемі за кількістю варіантів, зафіксованих у словнику давньоісландської мови, та обчисливши середню кількість варіантів одного кореня, ми зафіксували в кожній групі найбільш частотні типи варіантності, представлені не менш ніж трьома прикладами, й виокремили основні з них для подальшого детального аналізу і з'ясування причин їхнього виникнення.

Серед коренів, представлених двома варіантами, найпоширенішими є такі типи варіантності:

1) /a/ – /ø/: *aska* /ask/ *ноніл* (COID, р. 20) – *ösku* /øsk/ форма родового відмінка від *aska* *нопелу* (COID, р. 531 (20)); *hvítfjaðraðr* /fjaθr/ з *білим пір'ям* (COID, р. 140) – *fjöðr* /fjøθr/ *пір'їна* (COID, р. 220); *kirkjugarðr* /garθ/ *цвинтар* (COID, р. 240) – *kirkjugørð* /gørθ/ *церковна будівля* (COID, р. 240); *fjalar* /fjal/ форма родового відмінка від *fjöl* *дошки* (COID, р. 140) – *fjöl* /fjøl/ *дошка* (COID, р. 140).

Варіантність типу /a/ – /ø/ засвідчена в найбільшій кількості кореневих морфем із двома варіантами (13,68 % від загальної кількості коренів, представлених у досліджуваному масиві двома та трьома варіантами). Це тип вокалічної варіантності виникає внаслідок велярного умлауту (u-умлауту), що відбувся ще в праскандинавський період (VI–VIII ст.).

У результаті цього процесу праскандинавський голосний /a/ ставав огубленим під впливом огубленого голосного /u/ у наступному складі та зрештою перетворювався на /ø/ (позначався за допомогою графемі <ö>). Згодом цей умлаутний тригер (/u/ або /w/) у деяких формах внаслідок редукції зникав, однак результат велярного умлауту зафіксувався в фонемній структурі кореня (Ringe & Taylor, 2014, р. 445). Таким чином, у межах однієї парадигми або між спорідненими лексемами виникали варіанти кореня з умлаутним голосним і без нього.

Показовими в цьому відношенні є такі приклади, як *fjödgr pírfína* і похідне *hvítfjadgr* з *білим пір'ям*. У першому випадку фіксується умлаутна форма кореня /fjθgr/, тоді як у дериваційному утворенні зберігається неумлаутний корінь /fjadgr/. Подібна ситуація спостерігається й у парі *fjöl* /fjøl/ *дошка* – *fjalagr* /fjal/ форма родового відмінка від *fjöl* *дошки*, де умлаутна форма реалізується лише в частині парадигми, що свідчить про морфонологічно зумовлену варіантність кореня;

2) /a/ – /e/: *arning* /ar/ *оранка* (COID, p. 20) – *erja* /er/ *орати* (COID, 118 (20)); *skógland* /land/ *лісисто місцевість* (COID, p. 380) – *Purrlendi* /lend/ *суха місцевість* (COID, p. 520); *hafnarmark* /mark/ *позначка гавані* (COID, p. 180) – *aðal-merki* /merk/ *головний стяг* (COID, p. 1); *armskaraðr* /skar/ *деформований, нещасний* (COID, p. 20) – *langskerta* /skerp/ *спис з довгим держакком* (COID, p. 260).

Варіантність типу /a/ – /e/ є також досить поширеною (10,52 % від загальної кількості коренів, представлених двома та трьома варіантами). Цей тип обумовлений палатальним умлаутом (і-умлаутом), що з'явився ще в праскандинавський період (VIII–X ст.) і суттєво вплинув на систему вокалізму давньоісландської мови, хоча до того часу, як почала формуватися давньоісландська мова (XI ст.), цей процес вже був завершений.

У результаті цього процесу праскандинавський голосний /a/ звужувався, ставав більш переднім під впливом голосного /i/ або напівголосного /j/ у наступному складі та зрештою перетворювався на /e/. При цьому, варто зауважити, що фонологічний чинник (фонема у складі суфікса – /i/, /j/), що спричинив умлаут голосного кореня, інколи зберігається в давньоісландській, а інколи зникає ще в дописемний період;

3) /u/ – /y/: *buldi* /bul/ форма минулого часу від *bulja* *гудіти, ревіти* (COID, p. 80) – *bylr* /byl/ *шквал, порив вітру* (COID, p. 8); *dunda* /dun/ форма минулого часу від *dunja* *лунати* (COID, p. 100) – *dungr* /dun/ *шум, стукіт копит* (COID, p. 100); *dura* /dur/ форма родового відмінку від *durgr* *дверний отвір* (COID, p. 100) – *dyrigætti* /dyr/ *дверна рама* (COID, p. 100); *rik-lundaðr* /lund/ *владний, енергійний* (COID, p. 340) – *rik-lyndi* /lynd/ *деспотичність* (COID, p. 340).

Достатньо поширена вокалічна варіантність /u/ – /y/ (9,47 % від загальної кількості коренів, представлених у вибірці двома та трьома варіантами) є наслідком не одного фонетичного механізму, а взаємодії історичного і-умлаута з морфологічною структурою та словотвірною історією. Варто зазначити, що більшість слів, представлених чергуванням цього типу, є різними граматичними формами (інфінітива й минулого часу або називного і родового відмінків), тому цю альтернацію доцільно розглядати не як синхронічну фонематичну варіацію, а як історично зумовлене морфонологічне чергування у варіантах кореня;

4) /e/ – /i/: *skógarspell* /spell/ *пошкодження деревини* (COID, p. 380) – *askaspillir* /spill/ *руйнівник човна* (COID, p. 20); *blóðsegi* /seg/ *згусток крові* (COID, p. 60) – *blóðsigi* /sig/ *згусток крові* (COID, p. 60); *eyjarskekill* /skek/ *смуга острова* (COID, p. 120) – *eyjarskiki* /skik/ *невеликий острів* (COID, p. 120); *misverki* /verk/ *провина* (COID, p. 300) – *víravirki* /virk/ *плетений виріб* (COID, p. 500).

Чергування /e/ – /i/ (6,31 % від загальної кількості коренів з двома та трьома варіантами) трапляється переважно у складних іменниках і відображає співіснування варіантів кореня без умлаута і з умлаутом. Цей тип варіантності, обумовлений палатальним умлаутом, також не варто розглядати як синхронічну фонематичну альтернацію, доцільніше її класифікувати в давньоісландській як історично морфонологічно обумовлену;

5) /a/ – /æ/: *hjálpargata* /gat/ *шлях допомогти* (COID, p. 200) – *dyrigætti* /gæt/ *дверна рама* (COID, p. 100); *fjölmalugr* /mal/ *балакучий* (COID, p. 140) – *fjölmaeli* /mæl/

звичайна розмова (COID, p. 140); *landvan* /van/ *надія, бажання досягти суші* (COID, p. 260) – *ofvæni* /væn/ *нетерпляче очікування* (COID, p. 320); *uraðligr* /gaθ/ *небажаний* (COID, p. 460) – *urgæði* /ræθ/ *допомога* (COID, p. 460).

Варіантність /a/ – /æ/ (4,21 % від загальної кількості коренів, представлених у досліджуваному масиві двома та трьома варіантами) трапляється як у складних іменниках, так і в суфіксальних утвореннях, обумовлена, як і в попередніх випадках, палатальним умлаутом. Варіанти одного кореня без умлаута і з умлаутом співіснують у групі спільнокореневих лексичних одиниць;

б) /u:/ – /y:/: *bústjórn* /bu:/ *управління домашнім господарством*, *búsumsýsla* /bu:/ *управління господарством (бі)* (COID, p. 80) – *Þunnbýlt* /by:/ *рідко заселений господарствами* (COID, p. 520); *dúða* /du:/ форма минулого часу від дієслова *dýja* *тряс* (COID, p. 100) – *dýja* /dy:/ *трясти* (COID, p. 100); *lúða* /lu:/ форма минулого часу від дієслова *lúja* *бив* (COID, p. 280) – *lúja* /ly:/ *побити* (COID, p. 280).

Чергування /u:/ – /y:/ (3,16 % від загальної кількості коренів, представлених у вибірці двома та трьома варіантами), також спричинене давньоскандинавським палатальним умлаутом, трапляється переважно у формах слабких дієслів. Наявність варіантів кореня без умлаута (у формах минулого часу та дієприкметника минулого часу) і з умлаутом (у формах інфінітива) пояснюється наявністю у формі інфінітива суфікса /j/, типового для слабких дієслів першого класу (*dýja*, *lúja* та ін.), який і спричиняв мутацію голосного в напрямку переднього ряду, а у формах минулого часу та дієприкметника минулого часу таких дієслів цей суфікс був відсутній, тому голосний кореня не зазнав модифікацій, типових для палатального умлаута.

Серед консонантного і змішаного типів варіантності, представлених у межах досліджуваного масиву двома варіантами, не було зафіксовано жодного типу, засвідченого трьома та більше прикладів, тому вони не були детально проаналізовані в цьому дослідженні, однак варто зазначити, що серед консонантних альтернацій, представлених одним або двома випадками, чітко виділяється варіація (6 із 12 випадків серед усіх коренів з консонантними альтернаціями, представлених у досліджуваному масиві двома варіантами), спричинена чергуванням довгого (гемінованого) приголосного з коротким відповідником, що виникає внаслідок дегемінації подвоєних приголосних перед фрикативними (наприклад, *byggj* /byg:/ *мешканець* (COID, p. 80) – *bygð* /byg/ *заселення* (COID, p. 80); *hyggja* /hug:/ *вірнути* (COID, p. 220) – *hugða* /hug/ *вірив* (COID, p. 220)). Незважаючи на те, що цей тип варіантності виявлений різними приголосними, проте ми можемо простежити цю консонантну варіацію в багатьох кореневих морфемах (7,69 % від загальної кількості коренів, представлених у досліджуваному масиві двома коренями).

Серед коренів, представлених трьома варіантами, було зафіксовано єдиний тип варіантності, який у межах досліджуваного масиву зафіксовано в більш ніж двох прикладах;

7) /a/ – /e/ – /ø/: *arnar* /arn/ форма родового відмінка від *örn* *орел* (COID, p. 20) – *ernir* /ern/ форма множини від *örn* *орли* (COID, p. 530 (20)) – *ørnu* /ørn/ форма знахідного відмінка від *örn* *орел* (COID, 530 (20)); *hafa* /haf/ *мати* (COID, p. 180) – *hefi* /hef/ форма першої особи однини теперішнього часу від дієслова *hafa* *маю* (COID, p. 180) – *höfðum* /høf/ форма першої особи множини минулого часу від дієслова *hafa* *мали* (COID, p. 180); *mistaka* /tak/ *помилатися* (COID, p. 300) – *mistekja* /tek/ *помилка* (COID, p. 320) – *mjúktæktr* /tøk/ *м'який на дотик* (COID, p. 300).

Варіація типу /a/ – /e/ – /ø/ засвідчена в найбільшій кількості кореневих морфем, поданих трьома варіантами (4,21 % від загальної кількості коренів, представлених у досліджуваному масиві двома та трьома варіантами). Цей тип варіантності

зумовлений двома вже описаними фонологічними процесами, що відбулися ще в дописемний період.

Чергування /a/ – /e/ виникло внаслідок палатального умлаута, /a/ – /ø/ – унаслідок веллярного умлаута; проте, як ми вже зазначали, в давньоісландській ці чергування доцільно розглядати як морфонологічні, оскільки вони виконують граматичну функцію, позначаючи відмінкові форми іменників або часові форми дієслів.

Серед коренів, представлених чотирма, п'ятьма та шістьма варіантами, не було виявлено типів варіантності, засвідчених щонайменше трьома прикладами, тому варіативність цих груп не була проаналізована через недостатню для такого аналізу кількість одиниць.

Висновки і перспективи подальших досліджень. У проведеному дослідженні за допомогою кількісного аналізу проаналізовано варіативність фонемної структури кореня, виявлено основні типи його варіантності та за допомогою діахронічного аналізу розкрито основні фонологічні процеси, які зумовили фонемну модифікацію коренів у давньоісландській мові.

Аналіз словника давньоісландської мови виявив домінування кореневих морфем зі стабільною фонемною структурою і невелику кількість коренів із варіюванням фонемної структури. Проаналізований матеріал вибірки зі словника давньоісландської мови виявив, що коренева морфема могла мати в досліджуваній період від одного до шести варіантів. Виявлені варіанти при цьому розподіляються серед загальної кількості коренів нерівномірно: переважна більшість кореневих морфем (понад 91 % від загальної кількості коренів, в яких виявлено варіювання фонемної структури) мали два або три варіанти. Кількість кореневих морфем, які мали п'ять і більше варіантів, є дуже незначною і становить 3,8 % від загальної кількості коренів, засвідченими в досліджуваному масиві двома та більше варіантами. Середня ж кількість варіантів на одну кореневу морфему становить 1,22.

Кореневі морфемні представлени чотирма та більше варіантами, не виявляють типів варіантності, які регулярно відтворюються в більш ніж двох коренях, що дозволяє стверджувати, що разом зі зростанням кількості варіантів одного кореня, істотно зменшуються можливості виокремити подібні типи варіантності.

Фонемне варіювання голосних у кореневих морфемах трапляється значно частіше, ніж варіювання приголосних, що підтверджує уявлення про приголосні як своєрідний “каркас” мови, а про голосні – як динамічні елементи фонологічної системи, тобто “годинниковий механізм”, який у ньому працює (Wright & Wright, 1923, p. 104; Bugrow & Turville-Petre, 2013, p. 46). Слід також зауважити, що в досліджуваному масиві давньоісландської мови фонемне варіювання довгих голосних засвідчене значно меншою кількістю коренів, ніж коротких.

Здійснений аналіз фактичного матеріалу показав як відсутність значної варіантності, зумовленої діалектними розбіжностями, так і наявність досить великої кількості варіантів коренів, зумовленої історичними фонологічними процесами, а саме палатальним (37,88%) та веллярним умлаутом (17,89%), що відбулися ще в праскандинавський період. У давньоісландській мові ці види умлаута були вже неактивні, однак регулярні фонематичні чергування, які були викликані цими фонологічними процесами, продовжували функціонувати в досліджуваній період як морфонологічні альтернативи з умлаутним голосним і без нього, що виконували ряд специфічних функцій: супроводжували побудову суфіксальних утворень, складних іменників і прикметників, відмінкових форм або форм дієслова.

Проведене дослідження було присвячене аналізу варіативності фонемної структури кореня в давньоісландській мові, тому перспективою подальших наукових пошуків

вважаємо виявлення особливостей варіювання фонемної структури кореневої морфеми в сучасних скандинавських мовах з метою їх порівняння та встановлення загальних тенденцій еволюції фонемної структури германського кореня в аспекті фонемної варіативності.

Конфлікт інтересів

У цьому дослідженні немає конфлікту інтересів.

Використання штучного інтелекту

Не використовувався.

ЛІТЕРАТУРА

- Верещак, Ю. М. (2008). Варіативність фонемної структури слова в нормативному аспекті (на матеріалі британського вокалізму). *Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка. Серія: Філологічні науки (мовознавство)*, 75(2), 154–157.
- Дацька, Т. О. (2007). Динаміка варіантів фонемної структури слова в аспекті загальноамериканської вимовної норми (на матеріалі голосних фонем). *Науковий часопис Національного педуніверситету ім. МП Драгоманова*, 9, 124–129
- Паращук, В. Ю. (2014). Тенденції варіювання фонемного складу слова в сучасній британській орфоепічній нормі. *Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка. Серія: Філологічні науки (мовознавство)*, 130, 377–384.
- Попов, С. Л. (2015). *Грамматические варианты в русском языке: когнитивно-эволюционный аспект*. [Докторська дисертація]. Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди.
- Субота, С. В. (2012). Варіативність фонемної структури кореневої морфеми в середньоанглійській мові (діахронічне дослідження на матеріалі лексикографічних джерел). *Нова філологія*, 51, 172–178.
- Танчинець, М. І. (2011). Варіативність фонемної структури слова в діловому діалогічному дискурсі. *Науковий вісник Волинського державного університету імені Лесі Українки*, 6(1), 108–113.
- Титаренко, В. М., & Ящук, Л.В. (2022) Фонетико-орфографічна та морфологічна варіативність привілеїв Київському міському магістрату. *Вісник Київського лінгвістичного університету. Серія: Філологія*, 25(1), 114–122.
<https://doi.org/10.32589/2311-0821.1.2022.263125>
- Чередниченко, О. І. (2000). Зарубіжне мовознавство на зламі століть. *Нова філологія*, 1(9), 5–17.
- Burrow, J. A., & Turville-Petre, T. (2013). *A Book of Middle English* (3rd ed.). Wiley-Blackwell.
- Duanmu, S. (2008). *Syllable Structure: The Limits of Variation*. Oxford: Oxford University Press.
- Gimson, A. C. (1969). A Note on the Variability of the Phonemic Components of English Words. *Brno Studies in English*, 8, 75–79.
- Guy, G. R. (2007). *Variation and phonological theory*, in R. Bayley and C. Lucas (eds), *Sociolinguistic Variation* (pp. 5–23). New York: Cambridge University Press.
- Hasibuan, M., Tanjung, N., & Lubis, Y. (2023). An in-depth analysis of syllable formation and variations in linguistic phonology. *Bhinneka: Jurnal Bintang Pendidikan Dan Bahasa*, 1(3), 220–231.
<https://doi.org/10.59024/bhinneka.v1i3.175>

- Hayes, B. & Wilson C. (2008). A maximum entropy model of phonotactics. *Linguistic Inquiry*, 51(3), 427–474.
- Hermes, A., Mücke, D., & Auris, B. (2017). The variability of syllable patterns in Tashlhiyt Berber and Polish. *Journal of Phonetics*, 64, 127–144.
<https://doi.org/10.1016/j.wocn.2017.05.004>
- Mompeán, J.A. (2019). Phonological free variation in English: an empirical study. *ISCA Tutorial and Research Workshop on Experimental Linguistics*. 13–36.
<https://doi.org/10.36505/ExLing-2008/02/0043/000102>
- Nevins, A. (2011). Phonologically Conditioned Allomorph Selection. In *The Blackwell Companion to Phonology* (eds M. Oostendorp, C.J. Ewen, E. Hume and K. Rice).
<https://doi.org/10.1002/9781444335262.wbctp0099>
- Parashchuk, V. (2019). Variety is the Spice of the Pronunciation of English: Alternative Pronunciations of the Word Phonemic Structures in Received Pronunciation as a Linguistic and Didactic Issue. *Linguistische Treffen in Wrocław*, 16(2), 329–339.
- Pavlik, R. (2011). Some types of the phonetic variation of the word. In D. Lančarič (Ed.), *Jazykovedné, literárnovedné a didaktické kolokvium VIII*, Z-F Lingua, 12–21.
- Ringe, D. & Taylor, A. (2014). The development of Old Norse umlaut. *Diachronica*, 31(4), 443–483.
- Terajima, M. (1998). The syllable structure and phonological processes in the history of English. In J. Fisiak & A. Oizumi (Ed.), *English Historical Linguistics and Philology in Japan* (pp. 361–386). Berlin, New York: De Gruyter Mouton.
<https://doi.org/10.1515/9783110808773.361>
- van de Vijver, R. & Tomaschek, F. (2021). Special Issue: Phonological and phonetic variation in spoken morphology. *Morphology* 31, 83–86.
<https://doi.org/10.1007/s11525-021-09376-8>
- Wright, J. & Wright, E.M. (1923). *An Elementary Middle English Grammar*, London: Oxford University Press.

СПИСОК ЛЕКСИКОГРАФІЧНИХ ДЖЕРЕЛ

- (COID) Zoëga, G. T. (1967). *A Concise Dictionary of Old Icelandic*, Oxford: Oxford University Press. Reprint of the 1910 ed.

REFERENCES

- Vereshchak, Yu. M. (2008). Variatyvniť fonemnoi struktury slova v normatyvnomu aspekti (na materiali brytanskoho vokalizmu) [Variability of the phonemic structure of the word in the normative aspect (based on British vocalism)]. *Naukovi zapysky Kirovohradskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Vynnychenka. Serii: Filolohichni nauky (Movoznavstvo)*, 75(2), 154–157.
- Datska, T. O. (2007). Dynamika variantiv fonemnoi struktury slova v aspekti zahalnoamerykanskoi vymovnoi normy (na materiali holosnykh fonem) [Dynamics of variants of the phonemic structure of the word in the aspect of General American pronunciation norm (based on vowel phonemes)]. *Naukovyi chasopys Natsionalnoho peduniversitytetu im. M. P. Drahomanova*, 9, 124–129.
- Parashchuk, V. Yu. (2014). Tendentsii variuvannya fonemnoho skladu slova v suchasni brytanskii orfoepichni normi [Trends in variation of the phonemic composition of the word in modern British orthoepic norm]. *Naukovi zapysky Kirovohradskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Vynnychenka. Serii: Filolohichni nauky (Movoznavstvo)*, 130, 377–384.

- Popov, S. L. (2015). *Grammaticheskie varianty v russkom yazyke: kognitivno-evoliutsionnyi aspekt* [Grammatical variants in the Russian language: A cognitive-evolutionary aspect] [Doctoral dissertation, H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University].
- Subota, S. V. (2012). Variatyvnist fonemnoi struktury korenevoi morfemy v serednoanhliskii movi (diakhronichne doslidzhennia na materiali leksykohrafichnykh dzherel) [Variability of the phonemic structure of the root morpheme in Middle English (diachronic study based on lexicographic sources)]. *Nova filolohiia*, 51, 172–178.
- Tanchynets, M. I. (2011). Variatyvnist fonemnoi struktury slova v dilovomu dialohichnomu dyskursi [Variability of the phonemic structure of the word in business dialogic discourse]. *Naukovyi visnyk Volynskoho derzhavnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky*, 6(1), 108–113.
- Tytarenko, V. M., & Yashchuk, L. V. (2022). Fonetyko-orfohrafichna ta morfolohichna variantnist pryvileiv Kyivskomu miskomu mahistratu [Phonetic-orthographic and morphological variation of privileges granted to the Kyiv city magistrate]. *Visnyk Kyivskoho linhvistychnoho universytetu. Serii: Filolohiia*, 25(1), 114–122.
<https://doi.org/10.32589/2311-0821.1.2022.263125>
- Cherednychenko, O. I. (2000). Zarubizhne movoznavstvo na zlami stolit [Foreign linguistics at the turn of the centuries]. *Nova Filolohiia*, 1(9), 5–17.
- Burrow, J. A., & Turville-Petre, T. (2013). *A Book of Middle English* (3rd ed.). Wiley-Blackwell.
- Duanmu, S. (2008). *Syllable Structure: The Limits of Variation*. Oxford: Oxford University Press.
- Gimson, A. C. (1969). A Note on the Variability of the Phonemic Components of English Words. *Brno Studies in English*, 8, 75–79.
- Guy, G. R. (2007). *Variation and phonological theory*, in R. Bayley and C. Lucas (eds), *Sociolinguistic Variation* (pp. 5–23). New York: Cambridge University Press.
- Hasibuan, M., Tanjung, N., & Lubis, Y. (2023). An in-depth analysis of syllable formation and variations in linguistic phonology. *Bhinneka: Jurnal Bintang Pendidikan Dan Bahasa*, 1(3), 220–231.
<https://doi.org/10.59024/bhinneka.v1i3.175>
- Hayes, B. & Wilson C. (2008). A maximum entropy model of phonotactics. *Linguistic Inquiry*, 51(3), 427–474.
- Hermes, A., Mücke, D., & Auris, B. (2017). The variability of syllable patterns in Tashlhiyt Berber and Polish. *Journal of Phonetics*, 64, 127–144.
<https://doi.org/10.1016/j.wocn.2017.05.004>
- Mompeán, J.A. (2019). Phonological free variation in English: an empirical study. *ISCA Tutorial and Research Workshop on Experimental Linguistics*. 169–172.
<https://doi.org/10.36505/ExLing-2008/02/0043/000102>
- Nevins, A. (2011). Phonologically Conditioned Allomorph Selection. In *The Blackwell Companion to Phonology* (eds M. Oostendorp, C.J. Ewen, E. Hume and K. Rice).
<https://doi.org/10.1002/9781444335262.wbctp0099>
- Parashchuk, V. (2019). Variety is the Spice of the Pronunciation of English: Alternative Pronunciations of the Word Phonemic Structures in Received Pronunciation as a Linguistic and Didactic Issue. *Linguistische Treffen in Wroclaw*, 16(2), 329–339.
- Pavlík, R. (2011). Some types of the phonetic variation of the word. In D. Lančarič (Ed.), *Jazykovedné, literárnovedné a didaktické kolokvium VIII*, Z-F Lingua, 12–21.
- Ringe, D. & Taylor, A. (2014). The development of Old Norse umlaut. *Diachronica*, 31(4), 443–483.

Terajima, M. (1998). The syllable structure and phonological processes in the history of English. In J. Fisiak & A. Oizumi (Ed.), *English Historical Linguistics and Philology in Japan* (pp. 361–386). Berlin, New York: De Gruyter Mouton.

<https://doi.org/10.1515/9783110808773.361>

van de Vijver, R. & Tomaschek, F. (2021). Special Issue: Phonological and phonetic variation in spoken morphology. *Morphology* 31, 83–86.

<https://doi.org/10.1007/s11525-021-09376-8>

Wright, J. & Wright, E.M. (1923). *An Elementary Middle English Grammar*, London: Oxford University Press.

DICTIONARIES

(COID) Zoëga, G. T. (1967). *A Concise Dictionary of Old Icelandic*, Oxford: Oxford University Press. Reprint of the 1910 ed.

Дата надходження до редакції 14.03.2026

Ухвалено до друку 23.04.2026

Відомості про автора

Субота Сергій Володимирович, кандидат філологічних наук, доцент кафедри германської філології Київського національного лінгвістичного університету e-mail serhey.subota@knl.u.edu.ua		Коло наукових інтересів: готська мова, історія англійської мови, морфонологія, діахронічна фонологія, структурна фонологія

CC Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International (CC BY-NC-SA 4.0)